

Szívós Mihály

az MTA doktora, nyugalmazott tudományos főmunkatárs

ORCID:0009-0003-5388-5447

A szemiotikai szintaktikai elemzés lehetőségeiről és jelentőségéről

Absztrakt

Jelen tanulmányban elsősorban a szemiotikai szintaktikával szeretnék foglalkozni, amely, mint részdiszciplína, jelenleg erősen elhanyagolt és ezért nagyon sok félreértés övezi. E félreértések egyike abból ered, hogy nincs tisztázva az, milyen kapcsolat van közte és főleg a nyelvtudományban honos szintaktika között.

Kulcsszavak: szemiotikai szintaktika, skálafüggetlenség

A jelbeliség a valóság emberi formája.
Charles Sanders Peirce

I. Bevezetés. Az elhanyagolt szintaktika

A szemiotika napjainkban már nem olyan divatos diszciplína, mint amilyen a rendszerváltás utáni évtizedben volt. Ennek számos előnye közül azt emelném ki, hogy könnyebben lehet rendezni a sorokat és tisztázni bizonyos alapkérdéseket, és köztük is mint az egyik legfontosabbat, a szemiotikai részdiszciplínák közötti viszonyokat. Emellett egy olyan tudományág is van, és pedig a nyelvtudomány (Glück 2005: 669-671), ahol ugyanolyan elnevezéssel működnek részdiszciplínák, mint a szemiotikában: e két tudományágban egyaránt megtalálható a szemantika, a pragmatika és a szintaktika. Az első esetben intradiszciplináris, a második esetben viszont már interdiszciplináris vizsgálatra van szükség. A két vizsgálat egyáltalán nem független egymástól. Ezért az utóbbi esetben belül a két tudományág azonos, vagy rokon elnevezésű részdiszciplínái között fennálló hasonlóságok és különbségek rendszerező áttekintésére is érdemes lenne nagyobb figyelmet fordítani. Jelen tanulmányban, már csak terjedelmi okokból is, elsősorban a szemiotikai szintaktikával szeretnék foglalkozni, amely, mint részdiszciplína, jelenleg erősen elhanyagolt és ezért nagyon sok félreértés övezi. E félreértések egyike abból ered, hogy nincs tisztázva az, milyen kapcsolat van közte és a nyelvtudományban honos szintaktika között.

Ha már a félreértésekről esett szó, akkor rögtön elő is veszem a Roland Posner, Klaus Robering és Thomas A. Sebeok szerkesztésében megjelent *Semiotics/Semiotik* című többnyelvű, négykötetes sorozat témáját. Ez a könyvsorozat mindmáig a szemiotikai kutatás legnagyobb nemzetközi vállalkozása. Nagyon jelentősek benne a szemiotika történetével foglalkozó anyagok. A több ezer oldalas mű első kötetének (Posner et al. 1996) elején van egy *Rendszertan* című rész, amelyen belül „szintaktika” címszó alatt inkább nyelvi szintaktikáról vagy szintaxisról esik szó. Ez szerintem téves képet sugall azokról a tudományos problémákról, amelyeket a nyelvtudomány belül a szintaktika eszköztárával érdemes vizsgálnunk. Ez, véleményem szerint, egy félresikerült szintaktika-kifejtés, amelynek láthatóan saussure-iánus háttere van.

A szemiotikai szintaktikában előállt nehéz helyzetet jó mutatta az a csekély szerep, amelyet Winfried Nöth egyébként kiváló és óriási kutatási anyagon alapuló kézikönyvében (*Handbuch der Semiotik*, 2000) juttatott neki négy évvel később. E nagyon terjedelmes műben a szerző épphogy csak megemlíti a szintaktikát, amely így nem kapott külön fejezetet, sőt alfejezetet sem, miközben a másik két alapvető részdiszciplínát, a szemantikát és a pragmatikát hosszú oldalakon keresztül tárgyalja. Mivel ez a mű rendkívül széles szakirodalmi bázisra támaszkodik, ezért tematikus felépítésével szerintem tükrözi is az abban mutatkozó aránytalanságokat.

Az ezután következő, huszonegyedik századi nemzetközi szakirodalomban is kevés szó esik a szemiotikai szintaktikáról. Charles Morris, aki a jeltudományban Peirce munkásságára támaszkodva bevezette a szemantika, a pragmatika és a szintaktika mint részdiszciplínák megkülönböztetését, szintén utalt a szintaktikai vizsgálódások fontosságára, de maga alig végzett ilyeneket. Sajnálatos módon nála is előfordult az, hogy a szintaktika „a jel és a rendszer” kérdéskörére egyszerűsödött le: „Az emberi civilizáció jelektől és jelrendszerektől függ, és az emberi elme elválaszthatatlan a jelek működésétől – már ha a mentalitás nem azonosítható ezzel a működéssel” (Morris 1938: 1). Ugyanakkor mesterével, Peirce-szel egybehangzóan ő is azt hangsúlyozza, hogy az emberi elme a jeleken keresztül kapcsolódik a valósághoz.

Mindezek után joggal felvetődik a kérdés, hogy a múltban, a közelmúltban és még a kortárs szemiotikában is miért foglalkoztak és foglalkoznak olyan keveset a szintaktikai problémákkal? Erre a kérdésre többféle magyarázat kínálkozik. Tény, hogy a szintaktikai elemzés, ellentétben például a bonyolultabb jelentések vizsgálatával, nem olyan látványos. De főleg és mindenképp előtt gyakran aprólékos munkát kíván, amelynek a hozadéka csak a szemiotikai elemzés későbbi szakaszaiban tárulnak fel.

A további, tudománytörténeti okok vizsgálata arról tanúskodik, hogy a szintaktikai kutatások kibontakozása szempontjából nagyon hátrányosnak bizonyult az, hogy a huszadik század három fő irányzata közül a saussure-i és a peirce-i irányzat vitája hosszan elhúzódott, és még jelenleg is tart. E furcsa szembenálláshoz jelentős mértékben az is hozzájárult, hogy a 20. század első és második harmadában még nagyon kevés ókori, középkori és újkori szemiotikai művet adtak ki újra, ami miatt – felületes megközelítésben – az a látszat keletkezhetett, hogy a tudományos szemiotika csak nagyon későn, a 19. század második felében jelent meg. Egyetemes és összefoglaló szemiotikatörténetet az olvasók csak később, a már említett *Semiotics/Semiotik* könyvsorozat révén vehettek a kezükbe. Valójában a jeltudomány mélygyökerei egészen az ókori görög filozófiáig nyúlnak vissza. A középkorban is nagyon jelentős eredményeket értek el, és ennek vége felé, 1632-ben jelent meg João Poinot (írói nevén Johannes a Sancto Thoma) átfogó szemiotikai monográfiája is *Tractatus de signis* címmel. A szemiotika iránti érdeklődés az újkorban sem lankadt, sőt, kiszélesedett. John Locke *Értekezés az emberi értelemről* című művében (1690) sokat foglalkozott a jelekkel, akárcsak fiatalabb kortársa, Giambattista Vico *Új tudomány* című könyvében (1725). Fontos tény e tudomány gyakorlati hasznosítását illetően az is, hogy az újkorban a német orvosi egyetemeken vagy karokon a diagnosztikát még „orvosi szemiotikának” nevezték.¹

Visszatérve a huszadik századi fejleményekhez megállapíthatjuk, hogy a szintaktika ügyét nem segítette az sem, hogy a peirce-i és a saussure-i mellett a harmadik fő áramlat, a kelet-európai szemiotika, amelybe főleg a moszkva-tartui iskola, a lengyel szemiotikai iskola, a Prágai kör és a magyarországi szemiotika értendő bele, szintén nem eredményezett érdemleges munkát a szintaktika területén. Mindezen negatív hatások következtében az elmúlt évszázad első és második harmadában még nyilvánvalóan zavaróan hatott az is, hogy saussure-i hatásra nyelvi szintaktikai kategóriákat kezdtek el használni a valós szemiotikai jelenségek elemzésében. A saussure-i szemiotika ugyanis a nyelvhasználatból vett, és meglehetősen nehézkes, már a huszadik század elején is elavultnak számító mentális jelmodelljével azt sugallta, hogy a szemiotikai szintaktika kérdései azonosak a nyelvi szintaktikával. A következőkben látni fogjuk, hogy ez mennyire nem igaz. A saussure-hjelmslevi „szemiotikai szintaktika” a követők körében majdnem teljesen kimerült abban, hogy újra és újra leszögezték, hogy van „a jel és a rendszer”, ami körülbelül annyit tesz, mintha a természetes számrendszer helyett csak „az egy és a sok” kategóriáit használnánk a matematikában. A szemiotikai szintaktikai vizsgálatok említett hiánya miatt, úgy tűnik, mégsem könnyű e dogmától megszabadulni.

A huszadik század utolsó harmadában azután egyre inkább előtérbe kerültek Peirce szemiotikai eredményei, és emiatt, következményként, a hozzá szorosán kapcsolódó Charles Morris életműve is a korábnál jóval nagyobb figyelmet kapott. Roman Jakobsonnak nagyon jelentős szerepe volt abban, hogy ez az új fordulat kibontakozhatott és Európában is teret nyert.

¹ Az ezt igazoló dokumentum felkutatásáért Schultheisz Emil professzor úrnak tartozom köszönettel.

II. A skálafüggetlenség elvének jelentősége a szemiotikai szintaktikában

A szemiotikai szintaktika bemutatását célszerű a jelalakzatokkal kezdeni, amelyekre a természet és a társadalom világában bőségesen találunk példákat. Ezek elemzése aprólékos munkát igényel. Szerencsére azonban a lehetséges egyszerű jelalakzatok egy kisebb csoportjánál már találunk olyan jelentős sajátosságokat, amelyekre támaszkodhatunk.

1. Skálafüggetlenség a biomatematikában és a fizikában

Kiindulópontként feltételezzük, hogy a jelalakzatok egyik érdekessége az, hogy a természet és a társadalom világában nagyon sok helyen és a hasonló formában fellelhetőek. Ez a hasonlóság vezet el majd bennünket a skálafüggetlenség fogalmához. Ez utóbbinak a szemléltetéséhez vegyünk egy biomatematikai példát, amelynél a nagy filozófus, matematikus és polihisztor, Leibniz egyik érvére támaszkodhatunk. Ő jelentős fogékonyságot mutatott az egyedi dolgok, és általában az egyediség filozófiai problémája iránt. Az egyik érve az erős egyediség mellett az volt, hogy felhívta a figyelmet arra, hogy a természetben nincs két egyforma falevél. Ehhez kellett némi aprómunka is – sok falevelet kellett megvizsgálni, hogy végül indukció útján ki lehessen jelenteni, hogy nagy valószínűséggel nem található két egyforma falevél.

Az egyediség e tétele azonban nem jelentette azt, hogy ne lehetne strukturális hasonlóságokat találni az egyedi létezők között. Egy holland matematikus, Benoit Mandelbrot kezdett el intenzíven foglalkozni az élővilágban mutatkozó mennyiségi összefüggésekkel, és ezért őt tekintik a biomatematika megalapítójának. A témának van egy bizonyos magyar vonatkozása is, mert Mandelbrot a híres magyar matematikus, Neumann János doktorandusza volt. Mandelbrot neve főleg a fraktálokról vált ismertté. Kiteljesítette az elméletet és valóságos dolgokra alkalmazta. A fraktálok végtelen bonyolultságú geometriai alakzatok, amelyek a természetben különösen a határvonalak területén fordulnak elő, és ezért a falevelek széleinél is megfigyelhetők. E határvonalak végtelenül gyűrűttek vagy érdesek, tehát nem olyanok, mint a tiszta geometriai formák határvonalai. A másik tulajdonságuk a skálafüggetlenség, és ez az, ami most a szintaktika szempontjából különösen fontos. A skálafüggetlenség azt jelenti, hogy egyes formák kicsiben és nagyban is előfordulnak a valóságban. Mandelbrot kimutatta, hogy a fraktálok tetszőleges nagyításban hasonló tulajdonságokat mutatnak fel. A természetben ugyanazt a formációt tehát nagyban és kicsiben is megtaláljuk. Egy fizikai példát véve gondoljunk itt a skálafüggetlenségnek a következő esetére: ahogyan a csillagok a galaxis központja körül keringenek, és így kerülnek meg a bolygók is a csillagjukat mint gravitációs központjukat, úgy helyezkednek el és mozognak az elektronok is az atommag körül. A skálafüggetlenség vagy skálainvariancia éppígy vonatkozik a tavak és tengerek partvonalaira, mint a hegyek formáira vagy éppen a levelek széleinek rajzolataira. Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy lényegi hasonlóságot mutató, bár eltérő nagyságú alakzatok fordulnak elő a természetben: vagyis „ugyanazok fordulnak elő nagyban, mint kicsiben”, és ezekre többé-kevésbé hasonló matematikai eszköztár alkalmazható.

Ezt a matematikai példát három dolog miatt hozom ide. Ezek közül az első a már említett aprólékos kutatómunka dicsérete. Ebből kevés van a mai szemiotikában, holott nagyon nagy szükség lenne rá, különösen a szintaktika területén. Láthattuk azt, hogy a mandelbroti matematikai felfedezés megszületéséhez egyebek mellett sokat kellett mérni is. Nos, a szemiotikai szintaktikában gyakran ugyanilyen aprómunkákra van szükség, hogy meglássuk a szintaktikai alakzatokat és a részeik közötti összefüggéseket. Ez persze nem elsősorban mérést, hanem többféle és másfajta aprómunkát jelent.

A második dolog ebben a komplex összehasonlításban az, hogy a szintaktikai kutatási terület jellegének milyen a közmegítélése. A Mandelbrot választotta kutatási terület egésze mint téma jelentéktelennek és matematikai szempontból érdektelennek látszott. Még gazdasági érdekek sem nagyon fűződtek hozzá, szemben azzal, ahogy sok huszadik századi matematikai probléma megoldásához nagyon is kapcsolódtak ilyenek. Manapság ilyen látens negatív szakmai közmelegítélés tapasztalható általában a szintaktikai kutatási területek vonatkozásában.

Az összehasonlítás harmadik szempontja az, hogy minden nagyobb kutatási területen fontos a közös elem felfedezése az egymástól nagyon különböző jelenségekben. A szemiotikai szintaktikai kutatásokban alighanem még sok ilyen jellegű érdekes felfedezés várat magára. Főleg ez a harmadik dolog az, amelyik tartalmi és módszertani szempontból kiemelkedően fontos a szintaktika jövője szempontjából: nevezetesen az, hogy a szemiotikai szintaktika is képes arra, hogy az egymástól nagyon különböző dolgokban megtalálja a hasonlót vagy az azonosat. Példaként érdemes olyan alakzatokra rámutatni, amelyek a valóságban akár többféle nagyságban, és több különböző helyen is előfordulhatnak. Így fordulhatnak elő jelsorok például a nyomtatott könyvben és jóval kisebb mértékben a hozzátartozó paratextusokban is (Benyovszky 2022).

2. Skálafüggetlenség a szemiotikai szintaktikában

Közismert, hogy a szemiotika transzdiszciplináris tudomány, ami azt jelenti, hogy az általa vizsgált jelenségek megtalálhatók minden más tudomány sajátos területén. A szintaktikai skálafüggetlenség igazolása érdekében érdemes ellátogatni olyan tudományágakba, amelyekben belül sokat foglalkoznak jelekkel, sőt szintaktikai alakzatokkal is. Ezért kezdtem el azokkal a tudományágakkal és tevékenységi területekkel foglalkozni, amelyekben intenzív figyelem irányul a jelekre. Ebben más szemiotikusokat követtem, bár őket az enyéimtől eltérő motivációk inspirálták. Azt gondolom, hogy a szemiotikus szintaktikai szempontból is nagyon sokat tanulhat az orvos, a nyomozó, a régész, a szeizmológus és mások munkájából.

A tervezett szintaktikai vizsgálódás érdekében először érdemes egy példát vennünk az orvostudomány területéről. A páciens az orvosnál megmutat egy bőrtünetet, mondjuk egy ötforintos nagyságú élénkpiros foltot a talpának a szélén. Az orvos rögtön felismeri, hogy ez egy vírusos betegségnek, éspedig a Covidnak olyan tünete, amely a bőr felszínén jelenik meg. Az e foltok megjelenési fázisa után következő tüneteket is tudja, és felsorolja a betegnek, hogy ezek a foltok majd meg fognak változni nála és ennek során elvesztik a piros színüket, elhalványodnak, végül pedig teljesen eltűnnek majd, és még hegeket sem hagynak hátra. Mivel a testen belül levő vírus és a külső, bőrfelszíni tünetek fizikailag-fiziológiailag összekapcsolódnak, ezért ezek indexikus jelek, és mivel az időben sort alkotnak, itt egy indexikus időbeli jelsorról van szó. A sornak van nyitójele és zárójele (Szívós 2012).

A tethelyre kiszálló és az körülhatároló nyomozó a munkája során annak az eseménysornak a rekonstruálására törekszik az ott talált jelek segítségével, amelyek végül egy büntettet eredményeztek. A különféle jeleket egyrészt jelentésük szerint vizsgálja újra és újra, másrészt eközben időrendet is igyekszik felállítani közöttük. Ha mindezzel elkészült, akkor már egy nyitójelet és egy zárójelet is tud azonosítani. A büntett menetének rekonstruálása során elsősorban az indexikus jelekre támaszkodik, amelyek erősebb valószínűségi következtetésekhez képeznek támpontokat, mint az ikonikus jelek. Ezért megoldott bűnügy esetén az eredményül kapott jelsor dominánsan indexikus időbeli jelsor lesz.

Az élettelen természet jelenségeinél is találkozhatunk jelsorokkal. Így például a földrengéseknek vannak előjelei. Ezek gyakran olyan mikrorezgések, vagy előregések, amelyeket az emberek nem éreznek meg. De egyes állatok megérik őket, és ezért mindenképpen ki akarnak menni vagy repülni a zárt helyekről: a lovak a karámból, a tyúkok az ólból. A madarak magasabbban levő helyekre, kerítésre vagy ágakra szeretnek felülni. Az előjelek után gyakran következik maga a földrengés, amelynek jeleit jól ismerjük, mert ez már minden ember számára érezhető. Végül következnek az úgynevezett utóregések, amelyek e folyamatnak az utójelei.

Az szeizmikus jeleket is érdemes szemantikai szempontból megvizsgálni, hogy lássuk, milyen fajta jelekből áll ez a jelsor. A jelhordozók és a jeltárgyaik között a már említett módon fizikai összefüggés, egybekapcsolódás van, és ezért ezek a külső, a földfelszínen megjelenő jelek mind indexikus jelek. Ugyanis a földrengés említett példájában a felszínre törő előregésnek mint jelhordozónak a jeltárgya a kiváltó tektonikus erő, amely a mélyben van, de fizikailag összekapcsolódik a felszínen megjelenő jelenségekkel. A jelsor elemei tehát mind-mind indexikus jelek lesznek. Itt is tehát egy indexikus időbeli jelsorral van dolgunk.

Ugyanaz a szintaktikai alakzat, és mégis, micsoda távolság van az orvosi vizsgálat és a földrendés esetei között: az egyik az élet világából, a másik a szervetlen természetből való, és nagyságrendileg igencsak különböznek.

Az indexikus jelsor, amelynek jelenlétét most több példában felmutattam, a legfontosabb egyszerű szintaktikai alakzatok egyike, és nagyon-nagyon sokféle van belőle. A három példában tárgyalt jelsorok részei között sajátos összefüggés van: az egyikből időbeli sorrendben bizonyos valószínűséggel következik a másik megjelenése. De ezek a jelenségek, amelyekben eme indexikus jelsorok külön-külön megjelentek, nem azonos létszférákhoz tartoznak. Ha pedig a jelhordozók nagyságát és minőségét vizsgáljuk, akkor óriási különbségek vannak köztük. Így viszont egyaránt igaz rájuk nézvést az, és ez egy szemiotikai szintaktikai tény, hogy a bennük megjelenő indexikus jelsorok a skálafüggetlenség meglétét bizonyítják.

E ponton, csak a hasonlóság hangsúlyozása végett, visszakanyarodhatunk a biomatematika és a fizika által felismert törvényszerűséghez, miszerint vannak egymáshoz strukturálisan hasonló, de skálafüggetlen jelenségek. A három együtt tárgyalt példában kimutatott jelsorok éppígy skálafüggetlen jelenségek, amelyeket a szemiotikai szintaktika eszköztárával elemezhetünk.

A fenti szemiotikai szintaktikai példasor is segít abban, hogy megértsük a következőt: az igazi szemiotikai kutatási kaland – Peirce szellemét megidézve – nem elsősorban az, hogy újabb és újabb területekre megyünk el, és ott kimutatjuk, hogy lám, ott is jelek vannak. Ez ugyanis egy lapos közhely, hiszen „a jelbeliség a valóság emberi formája”, ami – másképpen fogalmazva – azt jelenti, hogy nincs olyan része a világnak, amelyet ne jeleken keresztül észlelnénk. A szemiotika elemzési feladata tehát nem a jelek mindenütt való megtalálhatóságának felmutatása, hanem, egyebek mellett, annak bebizonyítása, hogy hasonló jelek és főleg hasonló jelalakzatok vannak egészen különböző helyeken és különféle méretekben. Ehhez persze, kétségtelenül, az aprómunkát sem sajnálva, szintén új és új helyeket kell felkeresnünk és szintaktikai szempontból alaposan megvizsgálunk.

A szintaktika feladatait szem előtt tartva ismét érdemes egy pillantást vetni a matematikára egy másik példa erejéig: a háromszög geometriai alakzata földi világunkban szinte mindenütt jelen van – és ezért az elméleti matematikában éppígy megtalálható, mint az alkalmazottban. A matematikus dolga az, hogy mindent tegyen tisztába és bizonyítson be, ami a háromszöggel kapcsolatosan felvetődik, hogy azután az alkalmazott matematikus, továbbá a mérnök, a vegyész és még sok mindenki más erre nyugodtan támaszkodhassék. Nos, a szemiotikusnak a jelsorokkal és más szintaktikai alakzatokkal kapcsolatosan vannak hasonló kötelezettségei. Ha ő nem dolgozza ki ezeknek az alakzatoknak az elméletét és nem végzi el a feltárásukhoz szükséges aprómunkát pontosan, akkor az a tudományágának az egész megítélésére negatívan hat ki.

III. Egy további skálafüggetlen szintaktikai alakzat példája

Nézzünk most egy irodalmi példát: milyen alakzatokat találhatunk az intertextualitás területén – persze a teljesség igénye nélkül. Vegyük az intertextualitásnak azt az esetét, amikor egy író idézi a saját művében egy másik, már elismertté vált író művének egy részletét, vagy cselekményelemeket vesz át anélkül, hogy ezt feltüntetné. Ezzel esetleg megjelenít egy hasonló karaktert a saját művében, mint amelyet ez az elődje használt fel. Megecsik az, hogy egy másik író is felfedezi ugyanezt a részt a már idéző író művében és ő is átveszi. Az ilyen típusú idézéssel egy jelsor kezd kialakulni, melynek elemeit a más és más irodalmi szövegekbe beillesztett ugyanazon vagy hasonló szövegrészek alkotják.

Ilyen sokat idézett művé vált Denis Diderot *Rameau unokaöccse* című dialógusa. Egy német író, E. T. A. Hoffmann e dialógusnak még csak azt a német fordítását olvashatta, amelyet Johann Wolfgang von Goethe készített. A fordítások, ismeretes módon, nagyban előmozdíthatják egy irodalmi toposz, egy tipikus hős, egy sajátos cselekményelem elterjedését. Szerencsés esetben fel lehet tárni egy-egy jelentős műnek a hosszan kibontakozó hatásait egészen az utolsó intertextuális átvételekig. Diderot dialógusa nyomán Hoffmann *Gluck lovag* címmel írt egy hasonló témájú dialógust (Hoffmann 1958), amelyben több, Diderot-tól átvett fordulatot használt fel, különösen az elbeszélés nyitó részében. De találunk átvételt a diderot-i műből egy sok-

kal későbbi elbeszélésben is. Kiváló írónk, Hajnóczy Péter *Az unokaöcs* címmel írt egy elbeszélést (Hajnóczy 2007), amely már címében is intertextuális mozzanatot tartalmaz. Mindkét műben nagyon markáns átvételek vannak, de a szerzők egy velük kortárs főszereplőt alkottak meg az unokaöcs Rameau egyes, Diderot által kidomborított karakterjegyeit felhasználva, és más, szintén kortárs környezetbe illesztették be a cselekmény egyes átvett sajátosságait.

Bizonyára találhatunk még más, ehhez a diderot-i műhöz kapcsolódó dialógusokat vagy novelákat a világirodalomban, amelyek a maguk részéről ihlető forrásaivá válhattak más műveknek, és így azután talán maguk az önálló minőséggel bíró utánezatok is írói követőkre találtak. Ilyen esetekben az intertextuális hatásmechanizmus kibontakozásának jelterében (Szívós 2022) egy másik sajátos jelalakzat kezd testet öltetni, éspedig egy fürtalakzat, ahol az idézett mű a kezdőpont, amelyből azután egymáshoz mérten különböző irányokba jelsorok kezdenek el szétágazni. Felvetődhetik a kérdés az irodalmár számára, hogy mire használhatja ő ezt a jelalakzatot? A szemiotikus válasza az, hogy az ilyen jelalakzatok a különféle területeken pontosan arra jók, hogy a kutató könnyebben felismerje az ilyen vagy ehhez hasonló terjedési mintákat. Például előre jelzik azt, hogy valószínűleg nemcsak egy ilyen átvétel fordul elő, hanem több is, és az egyik átvétel inspirálhatja a másikat. Így a jó és elismert művektől való átvételek szétartó irányokban zajlanak le, és a közvetlen hatásuk egy ideig kiszélesedőnek bizonyulhat.

A fürtfelépítésű jelalakzat egy másik társadalmi szférában is megjelenik. Ilyen fürtszerű hálózat a járványok terjedése során, vagy titkos információk tovaterjedési útvonalaiiban is megvalósulhat. Ezek viszont sokkal nagyobb léptékű események, mint az intertextualitás említett jelenségei. Itt is látható tehát, hogy ugyanaz a skálafüggetlenség fordulhat elő, és ezúttal egy bioszemiotikai jelenség keretében, mint amelyik már a jelsorok esetében is megmutatkozott.

IV. Záró gondolatok

Kiindulópontom az volt, hogy a szemiotikai szintaktika régóta elhanyagolt részdiszciplína, és ezért még a tárgyáról, módszertanáról és a hasznosságáról is téves vélemények alakultak ki. Ezért egy matematikatörténeti példát felhasználva azt mutattam ki, hogy egyes jelalakzatok, amelyek szemiotikai szintaktikai kutatások tárgyát képezik, ugyanúgy skálafüggetlenek, ahogy azt egyes biológiai és fizikai jelenségekre alkalmazott matematikai tézisek is megmutatják, amelyek ebben az összefüggésben e jelenségek struktúráinak jeleiként – az ikonicitás körébe tartozó diagramokként – funkcionálnak. A skálafüggetlenség nemcsak azt bizonyítja, hogy egyes szintaktikai jelalakzatok nagyon elterjedtek lehetnek a valóságban és különböző méretekben bukkanak fel, hanem azt is, hogy a szemiotikai szintaktikai elemzések számos területén egymással eredményesen összekapcsolhatók.

A nyelvtudományi szintaxist és szintaktikai egységeket vizsgálva nem találunk skálafüggetlen elemeket, mert a nyelv másképpen rendezett, mint például a szervetlen természet világa. Az előbbiben például a szavak és a mondatok szintjén nem ugyanazokat a nyelvi eszközöket használjuk fel. Ebből az is következik, hogy a szemiotikai és a nyelvtudományi szintaxis nem olvasztható egybe, bármennyire is ezt sugallja a két részdiszciplína hasonló elnevezése.

Irodalom

- Benyovszky K. (2022). Beborítják a jelek. A könyvborító mint sajátos jeltér. *Partitúra* 2022/1, 51–66.
- Diderot, D. (1997). *Rameau unokaöccse*. Első szatíra. Ő és én. Fordította, a kötetet szerkesztette és a kiegészítő fejezeteket írta Szívós Mihály. Budapest: PannonKlett.
- Glück, H. (2005). *Metzler Lexikon Sprache*. Stuttgart – Weimar: Verlag J. B. Metzler.
- Hajnóczy P. (2007). *Összegyűjtött írásai*. Összeállította, a jegyzeteket írta Mátis Livia, Reményi József Tamás. Budapest: Osiris.
- Hoffman, E. T. A. (1958). *Gluck lovag*. Budapest: Terra.
- Morris Ch. W. (1938). *Foundations of the Theory of Signs*. International Encyclopedia of Unified Sciences 1(2). Chicago: University of Chicago Press.
- Nöth, W. (2000). *Handbuch der Semiotik*. 2., vollständig neu bearbeitete und erweiterte Auflage. Stuttgart – Weimar: Verlag J. B. Metzler.
- Poinsot, J. (Johannes a Sancto Thoma) (1985). *The Semiotics of John Poinsot*; Tractatus de signis, in Latin und English. Edited and introduced by John N. Deely. Berkeley: California University Press.

- Posner, R., Robering K., Sebeok T. A, (1996 szerk.). *Semiotics/Semiotik*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter
- Szívós M. (2012). *A jeltől a kódig. Rendszeres szemiotika*. Budapest: Loisir.
- Szívós M. (2022). *Jeltek. A jeltérelmélet alapjai és a jeltérelzés módszertana*. Budapest: Magánkiadás.